

Józef P. Girjatowicz
Uniwersytet Szczeciński
Zakład Hydrografii i Gospodarki Wodnej
girjatjp@univ.szczecin.pl

ATRAKCYJNE TURYSTYCZNE ŹRÓDŁA NA NIŻU POLSKIM

Abstrakt: Na podstawie materiałów opublikowanych i własnych badań wyszczególniono 27 źródeł na niżu polskim najbardziej atrakcyjnych pod względem turystycznym. Opisano najważniejsze ich walory krajobrazowe i turystyczne – rzeźba miejsca wypływu wody, rodzaj utworów, charakter obudowania źródła i towarzysząca im infrastruktura turystyczna. W miarę możliwości podawano także wydajność źródła, temperaturę wody, jej kolor, właściwości lecznicze oraz zwrócono uwagę na ciekawe obiekty przyrodnicze, obiekty kultu religijnego i ciekawostki historyczne związane ze źródłem. Rozmieszczenie tych źródeł na niżu polskim jest nierównomierne. Najwięcej ich występuje w rejonie wysoczyzn morenowych oraz w głęboko wciętych dolinach rzecznych i rynnach jezior.

Słowa kluczowe: źródła, walory krajobrazowe i turystyczne, niż polski.

Źródło to miejsce samoczynnego, naturalnego i skoncentrowanego wypływu wody podziemnej na powierzchnię ziemi otworem, bruzdą lub szczeliną. Występuje ono w miejscach, gdzie warstwa wodonośna jest nacięta przez powierzchnię terenu.

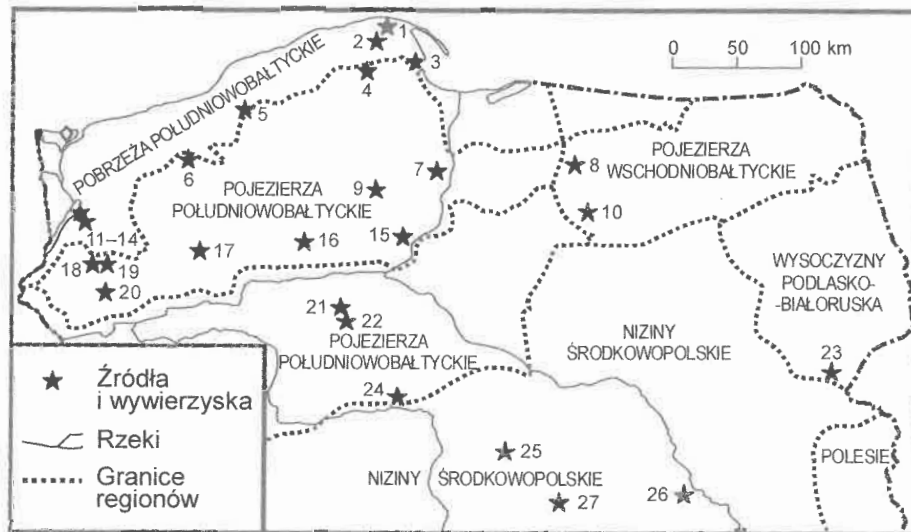
Istnieje wiele kryteriów klasyfikacji źródeł. Do najważniejszych należy rodzaj ośrodka skalnego (pory, szczeliny, kawerny). Na tej podstawie wyróżnia się źródła: warstwowe, szczelinowe, uskokowe i krasowe. W górach i na wyżynach dominują źródła szczelinowe, uskokowe i krasowe wybijające głównie ze skał litych. Na nizinach zaś są to źródła głównie warstwowe drenujące wodę z warstwy zbudowanej przeważnie z utworów porowatych – skał okruchowych (piaski, żwiry). Biorąc pod uwagę rodzaj siły powodującej wypływ wody są to źródła descenzyjne (grawitacyjne, zstępujące, spływowe), w których ruch wody odbywa się ku dołowi. Występują one w krajobrazie polodowcowym, zwłaszcza na obszarze wysoczyzn o urozmaiconej rzeźbie terenu. Dużo ich jest na pojezierzach, głównie w rynnach polodowcowych. Wydajność źródeł na obszarach nizinnych jest jednak niewielka, zwykle mniejsza od 0,5 l/s, choć wydajność niektórych z nich dochodzi nawet do kilkudziesięciu litrów na sekundę (l/s).

Niektóre źródła w kraju uznawane są za miejsca kultu religijnego. Nazwy tych źródeł, często określane jako źródelka, pochodzą głównie od imion osób świętych i nazwy sanktuarium. Źródłom tym przypisuje się cudowne (lecznicze) właściwości. Toteż w ich rejonie budowano kapliczki, kościoły, sanktuaria itp.

Miejsca te często odwiedzane są przez pielgrzymów i turystów.

Źródła są ponadto ciekawymi obiektami nie tylko hydrologicznymi, ale także krajobrazowymi i wzbudzają duże zainteresowanie turystów – są atrakcyjne turystycznie. Źródła atrakcyjne turystycznie to naturalne źródła cieszące się zainteresowaniem ze strony turystów, charakteryzujące się walorami hydrologicznymi, geomorfologicznymi, leczniczymi oraz innymi walorami przyrodniczymi i pozaprzyrodniczymi.

Szczegółowe informacje o źródłach na niżu polskim można znaleźć w wielu specjalistycznych opracowaniach głównie w artykułach czasopism naukowych (DYNOWSKA 1986, MAKSYMIAK, MELA 1995, POLESZCZUK 1998, MONIEWSKI 2004) oraz w materiałach pokonferencyjnych (FORYSIAK, MONIEWSKI 2006, MONIEWSKI, TOMALSKI, ZIUŁKIEWICZ, red. 2006, BAŚCIK, URBAN 2007, JOKIEL, MONIEWSKI, ZIUŁKIEWICZ, red. 2007). Wzmianki o turystycznych walorach źródeł zawierają prace o charakterze przewodników turystycznych (ALEXANDROWICZ, DRZAŁ, KOZŁOWSKI 1975, MARCINEK, CHRUŚCICKI 1976, PASIECZNY i in. 2008) oraz słowniki i encyklopedie geograficzno-krajoznawcze (MILEWSKA 1998, KWIATEK, LIJEWSKI 1993, ŁĘCKI 2005, KRYGIER 2007). Pewne informacje o walorach turystycznych niektórych źródeł można znaleźć w podręcznikach poświęconych geografii turystycznej (CHOIŃSKI, KANIECKI 1996, MAIK 2000, LIJEWSKI, MIKUŁOWSKI, WYRZYKOWSKI 2008) i w monografiach krajoznawczo-turystycznych (OLACZEK 2008, GŁĄBIŃSKI 2009, DOMIAN, KUPIEC 2010). O niektórych źródłach wspo-

Rys. 1. Położenie źródeł atrakcyjnych pod względem turystycznym na niżu polskim
Źródło: opracowanie własne

mina się również w podręcznikach geograficznych (STARKEL 1999, KONDRACKI 1998, CHEŁMIK I in. 2010). Ogólne informacje o źródłach zawarte są w podręcznikach dotyczących hydrografii i hydrologii (MIKULSKI 1965, DYNOWSKA, TLAŁKA 1982, BAJKIEWICZ-GRABOWSKA, MIKULSKI 2006). Ciekawe informacje o źródłach zawierają również monografie o tematyce religijnej (JACKOWSKI 1998, WIŚNIEWSKI 1998, ŻELAWSKI 2010).

Celem autora niniejszej pracy jest pokazanie walorów przyrodniczych i pozaprzyrodniczych naturalnych źródeł występujących na niżu polskim na podstawie dostępnej literatury i informacji zawartych w Internecie oraz badań własnych przeprowadzonych w terenie. Przedstawione informacje o walorach tych źródeł mogą wzbudzić zainteresowanie turystów do ich odwiedzenia.

Na podstawie materiałów opublikowanych i własnych badań wyszczególniono 27 źródeł o walorach turystycznych. Ich rozmieszczenie przestrzenne na niżu polskim przedstawiono na rys. 1. Wybrano te źródła, których walory przyrodnicze i pozaprzyrodnicze opisane są w literaturze czy w Internecie i/lub masowo odwiedzane są przez pielgrzymów i turystów w miejscach kultu religijnego. Podano nazwy tych źródeł, ich dokładne usytuowanie, miejscowość, położenie w określonej dolinie (z nazwą ciek) i w regionie geograficznym oraz rzeźbę miejsca wypływu wody (zbocze, podzbocze, rozcięcie, nisza). W miarę możliwości podano charakter obudowania źródła, rodzaj skał (utworów), z których wypływa woda, kolor wody, wydajność czy temperaturę wody. Ponadto zwrócono uwagę na towarzyszącą infrastrukturę turystyczną, ciekawe obiekty przyrodnicze, obiekty kultu religijnego, właściwości lecznicze wody lub ciekawostki

historyczne danego źródła. Wymieniono także nazwę parku lub (i) rezerwatu, gdzie źródło to występuje oraz nazwę szlaku turystycznego prowadzącego do tego źródła. Walory krajobrazowe i pozaprzyrodnicze wybranych źródeł obrazują zamieszczone fotografie (fot. 1–5).

Krótkie opisy źródeł atrakcyjnych turystycznie przedstawiono poniżej, rozpoczynając od północy i kończąc na źródłach położonych na południu niżu polskiego.

1. **Małe Źródleńko**, zwane też przez Kaszubów „Zdrońkiem”, to naturalne źródło o właściwościach leczniczych, wybijające u podnóża zbocza w północno-zachodniej części Kępy Ostrowskiej występujące ok. 0,5 km na zachód od wsi Ostrowo. Usytuowane jest ono przy drodze biegnącej przez łąki z Ostrowa do Karwii (ul. Karwieńska) w gminie Władysławowo, powiat Puck. Źródleńko obudowane jest betonową cembrowiną na poziomie gruntu, z której wypływa woda, pobierana kiedyś do celów gospodarczych. Obok źródła występuje kilka głazów o średnicy do 1 m otaczających źródło. Dojście do źródła jest utwardzone i jest tam ławeczka ze stolikiem. Źródło to poprzez rowy zasila rzekę Czarną Wodę uchodzącą do morza. Niedaleko w kierunku południowym występuje rezerwat „Bielawskie Błota”. Są to mokradła, bagna i torfowiska, gdzie chroni się roślinność wrzosowiskową z woskownicą zwyczajną i maliną moroszką. Jest to jedno z większych stanowisk występowania żurawi w Polsce. Z drewnianej wieży widokowej posadowionej w pobliżu niebieskiego szlaku turystycznego rozciąga się widok na „Bielawskie Błota”.

2. **Źródlika Czarnej Wody** to liczne i rozległe nisze z wyciekami wody podziemnej dającej początek

małej rzece przymorskiej – Czarnej Wodzie. Górny odcinek rzeki jest silnie wcięty w Wysoczyznę Żarnowiecką. W pobliżu znajdują się głazy narzutowe „Boża Stopka” i „Diabelski Kamień”. Dla ochrony walorów krajobrazowych i przyrodniczych utworzono tam rezerwat przyrody – leśno-florystyczny o nazwie „Źródlika Czarnej Wody”. Źródła te znajdują się ok. 1 km na północny wschód od wsi Świcino w gminie Krokowa, powiat Puck. Czarna Woda uchodzi bezpośrednio do Bałtyku między Karwią i Jastrzębią Górą.

3. **Źródło Marii** wypływa na krawędzi wysoczyzny (Pojezierze Kaszubskie) na terenie Lasów Oliwskich w Gdyni (południowa część dzielnicy Wielki Kack). Woda wypływa z umocnionej żwirową i kamieniami w kształcie koła niszy źródłiskowej, w której na środku (na wysepce) posadowiona jest kapliczka z pomnikiem NMP (fot. 1). Obok, na szlaku turystycznym znajduje się mała fontanna (kamienne poidelko) z czystą, zdatną do picia wodą. Wypływający niewielki potok ze źródła (ok. 1 l/s) o tej samej nazwie – Źródło Marii w rezerwacie przyrody „Kacze Łęgi” uchodzi do rzeki Kaczej, która z kolei wpada do Zatoki Gdańskiej. Źródło to, o cudownej wodzie leczniczej, znajduje się na trasie dwóch pieszych szlaków turystycznych (czarny, żółty) i na szlaku rowerowym Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego.

Fot. 1. Kolistą niszą źródłiskową Źródła Marii z pomnikiem Najświętszej Maryi Panny (Gdynia, 3 VIII 2011 r.)

4. **Źródła Staniszewskie (Staniszewskie Zdroje)** to największy w północnej Polsce kompleks obfitych źródeł i wycieków wypływających u podnóża zboczy (gmina i powiat Kartuzy). Wypływ tych wód podziemnych występuje na stromym lewym zboczu doliny górnej Łeby, dając początek ciekowi bezpośrednio do niej uchodzącym. Źródła te, wraz z unikatowymi zbiorowiskami roślinnymi i rzadkimi gatunkami roślin, ze względu na duże walory przyrodnicze tworzą Rezerwat „Staniszewskie Zdroje” położony na terenie

Kaszubskiego Parku Krajobrazowego (Pojezierze Kaszubskie). Do rezerwatu prowadzi droga leśna z Mirachowa (ok. 3 km) w kierunku Sianowa (Leśnictwo: Glinne), oznaczona jako czerwony szlak turystyczny PTTK.

5. **Źródło Polanów** to źródło o uzdrawiającej „mocy” na zboczu Świętej Góry Polanowskiej (156 m n.p.m.) ok. 2 km na południowy zachód od Polanowa niedaleko Koszalina (gmina Polanów, powiat Koszalin). Obecnie jest to płytka, kamienna studzienka z wiaderem do pobierania wody. Miejsce to jest zadaszone, z obrazem Matki Boskiej. Obok występuje drewniany mostek nad odpływem okresowego strumyczka uchodzącego do rzeki Grabowa, lewobrzeżnego dopływu Wieprzy. Wzdłuż prowadzącej na szczyt tej Góry leśnej drogi posadowiono 20 rzeźbionych w drewnie stacji różańcowych. Obok szczytu znajduje się Pustelnia Franciszkańska z Sanktuarium Matki Boskiej Królowej Niebios – Franciszkańskie Centrum Pielgrzymkowe.

6. **Ptasie Źródło** to źródło o leczniczej wodzie (szczawy żelaziste) znane już od 1688 r. Obmurowane zostało kamieniami w kształcie koła z płytkim basenikiem i poidelkiem na jego środku. Źródło ma niewielką wydajność (< 0,5 l/s) i na kamieniach pozostawia ceglasto-brunatne zabarwienia związkami żelaza. Położone jest ono na prawym zboczu jaru Kamiennego Potoku opodal sanatorium Borkowo w Połczynie Zdroju (gmina Połczyn Zdrój, powiat Świdwin). Do źródła prowadzi żółty szlak okrężny „Wokół Połczyna Zdroju”, który znajduje się w otulinie Drawskiego Parku Krajobrazowego („Szwajcaria Połczyńska”). Kamienny Potok jest prawobrzeżnym dopływem Wogry, która z kolei jest lewobrzeżnym dopływem Dębnicy wpadającej do Parsęty.

7. **Źródło „Piaseczno” (Źródło Matki Bożej)** to źródło o cudownych (leczniczych) właściwościach wody usytuowane na wschodnim zboczu doliny strumienia Piaseczno uchodzącego do rzeki Wierzycy, lewobrzeżnego dopływu Wisły. Obecnie jest to dość głęboka studzienka z kołowrotem i wiaderkiem do pobierania wody. W miejscu, gdzie wytrysnęło cudowne źródło wybudowano kaplicę w kształcie łodzi z żaglem oraz 15 stacji Drogi Krzyżowej. Przy studziennicy zbudowano parking przy trasie Tczew–Bydgoszcz w odległości około 0,5 km na wschód od Piaseczna. W pobliżu – w Piasecznie (gmina Gniew, powiat Tczew) istnieje najstarsze Sanktuarium Maryjne na Pomorzu.

8. **Źródło „Gietrzwałd”** to źródło położone u podnóża wzgórza, w niewielkim zagłębieniu w kształcie czworoboku, obudowanym kamieniami i płytami, do którego schodzi się w dół kilkoma schodkami. Woda wypływa z rury (poidelko o wydajności poniżej 0,5 l/s), nad którą znajdują się trzy marmu-

rowe płaskorzeźby ukazujące Mojżesza dotykającego laską skałę, z której wytrysnęła woda i Izraelitów pijących wodę na pustyni. Obok źródła posadowiona jest altanka z figurą Niepokalanej Dziewicy. Powyżej, na skraju lasu usytuowano 15 kapliczek Drogi Krzyżowej. Źródło to, o cudownych (leczniczych) właściwościach, występuje przy Bazylice Narodzenia NMP w Gietrzwałdzie koło Olsztyna i dlatego jest masowo odwiedzane przez pielgrzymów i turystów (gmina Gietrzwałd, powiat Olsztyn). Źródło to wypływa z podnóża zbocza doliny rzeki Giławki dopływu Giłwy, która jest z kolei prawobrzeżnym dopływem Pasłęki uchodzącej do Zalewu Wiślanego.

9. **Źródła Rzeki Stążki** to silnie wybijające wody podziemne dające początek rzece Stążka o wyjątkowych walorach widokowych. Są one pomnikiem przyrody nieożywionej i występują w rezerwacie o tej samej nazwie (Źródła Rzeki Stążki). Same źródła mają swoją nazwę – Wodogrzmoty Krasnoludków, która wywodzi się od wypływu wody z dużą prędkością. Źródła te położone są w Tucholskim Parku Krajobrazowym (Bory Tucholskie), ok. 13 km na północny wschód od Tucholi, między miejscowościami Kowalskie Błota i Biała. Do źródła ze wsi Biała w kierunku południowo-wschodnim prowadzi Szlak Partyzantów AK (niebieski). Rzeką Stążka jest lewobrzeżnym dopływem Brdy (gmina Cekcyn, powiat Tuchola).

10. **Źródła Rzeki Łyny** to kilkadziesiąt źródeł wysiękowych wypływających z licznych półkolistych nisz źródłiskowych (cyrki dolinne) dający wyraźny wspólny odpływ rzeczny (potok). Wody wypływają z piasków sandrowych na podłożu nieprzepuszczalnych ilów mioceńskich u podnóża moreny czołowej na wysokości 155 m n.p.m. Duże wysokości względne (do 30 m) rozczłonkowanego jaru tej rzeki sprawiają, że obszar ten jest ciekawy również pod względem krajobrazowym. Występuje tu rzadkie zjawisko, zwłaszcza na niżu, tzw. wstecznej erozji źródłiskowej (cofające się zbocze). Stąd obszar ten podlega ochronie i jest rezerwatem przyrody – krajobrazowo-geomorfologicznym o tej samej nazwie co źródła (Źródła Rzeki Łyny). Źródła te położone są około 1,5 km na północny wschód od wsi Łyna w gminie Nidzica (Mazury). Rzeką Łyna jest lewobrzeżnym dopływem Pregoty, która z kolei uchodzi do Zalewu Kaliningradzkiego. Źródła te leżą na zielonym szlaku turystycznym Olsztyn–Dobrzyń.

11. **Źródło Worpickiego** (niem. Worpitzky Quelle) zwane też jako **Ciurkadełko** lub **Wyciek** to wydajne źródła (1–2 l/s) o temperaturze 8°C wybijające na dzień niszki źródłiskowej o średnicy ok. 10 m u podnóża stromej skarpy porośniętej bukami. Woda podziemna wypływa zarówno u podnóża skarpy niszki, w jej części wewnętrznej, jak i poniżej. Na północnym zboczu niszki źródłiskowej można zaobserwować kilka betonowych stopni stanowiących pozostałość po daw-

nych schodach z 1894 r. ułatwiających zejście do źródła (fot. 2). Położone jest ono w Szczecińskim Parku Krajobrazowym „Puszcza Bukowa” w rezerwacie przyrody „Bukowe Źdroje” (Wzgórza Bukowe). Źródło i jego ciek usytuowane jest na wschodnim zboczu doliny strumienia Chojnówka i jest jego prawobrzeżnym dopływem. Chojnówka w rejonie Szczecin Źdroje płynie krytym kanałem i uchodzi do kanału Cegielnika, prawego ramienia Regalicy. Do źródła można dostać się m.in. szosą prowadzącą ze Szczecina-Podjuchy do Kołowa. W połowie tej drogi w rejonie Przełęczy Trzech Braci należy skrócić w lewo (na północ) na drogę Chojnowską i po przebyciu nią 1,5 km, ok. 50 m na wschód (na prawo) od tej drogi znajduje się to źródło (zielony i niebieski szlak turystyczny).

Fot. 2. Źródło Worpickiego. W górnej części zdjęcia – resztki schodów z 1894 roku (Puszcza Bukowa, 21 III 2012 r.)

12. **Źródło Chojnówki** zwane też **Oczkiem Luizy**, a także **Oczkiem Marzanny** to wydłużona niszka źródłiskowa z kilkoma uroczymi małymi niszkami, zwłaszcza po stronie zachodniej, u czoła których widać wyraźne wysięki i wycieki wody podziemnej o wydajności 1–2 l/s i temperaturze 9°C. Od strony północnej znajduje się mały zamulony stawek z zaporą kamienną pochodzącą z roku 1899, obecnie częściowo zniszczoną. Niszka ta rozciąga się na odległość do 90 m i ma średnią szerokość kilkunastu metrów, skąd bierze początek strumień Chojnówka (Wzgórza Bukowe). Źródło Chojnówki również występuje w Szczecińskim Parku Krajobrazowym („Puszcza Bukowa”) i położone jest w tej samej dolinie co Źródło Worpickiego, ale bardziej na południe. Od wspomnianej Przełęczy Trzech Braci oddalone jest ono zaledwie 800 m w kierunku północnym.

13. **Źródło „Lwia Paszcza”** to źródło o skoncentrowanym wypływie wody podziemnej o wydajności ok. 0,5 l/s, zasobne w wodę przez cały rok o temperaturze 9°C. Położone jest także w Szczecińskim Parku Krajobrazowym („Puszcza Bukowa”). Jeszcze do roku

1998 źródółko to zdołał wykonać w 1893 r. żeliwny odlew lwiej paszczy, z której wylewał się strumień wody. Pozostały tylko resztki betonowego obmurowania. Woda z otworu tego obmurowania spływała do niewielkiego prostokątnego zbiornika (1,5 x 2,0 m). Obecnie woda wypływa obok, spod niewielkiej skarpy umocnionej kamieniami zabarwionymi rdzawymi związkami żelaza. Źródło położone jest na lewym brzegu, w kolistym rozszerzeniu doliny Lisiego Potoku i otoczone jest majestatycznymi wzgórzami – od północy stokiem Odyńca (101,2 m n.p.m.), a od południowego wschodu stokiem Zamczyska 103,4 m n.p.m. (Wzgórze Bukowe). Obok źródła jest miejsce na biwak z drewnianymi stołami, ławami (kłodami) i wydzielonym paleniskiem. Lisi Potok jest prawobrzeżnym dopływem Trawny, a ta prawobrzeżnym dopływem Niedźwiedzianki, która z kolei uchodzi do Płoni. Źródło położone jest w środkowej części Puszczy Bukowej. Do źródła prowadzi droga o nazwie Kira, z Kołowa w kierunku północno-wschodnim i dalej żółtym szlakiem turystycznym wzdłuż strumienia Lisi Potok w kierunku północnym. Po przebyciu ok. 2 km z Kołowa, na zakolu tuż przy lewym brzegu Lisiego Potoku znajduje się to źródło.

Fot. 3. Zapora kamienna z wodospadkiem, spiętrzająca wodę Źródła Ponikwy (Puszcza Bukowa, 21 III 2012 r.)

14. **Źródło Ponikwy**, zwane też **Oczkiem Ponikwy**, wybija na dnie i u podnóża skarpy (wysięki i wycieki) niszy źródłiskowej (20 x 30 m) otoczonej łagodnymi zboczami o głębokości do 4 m w części północnej. Nisza ta od strony ujścia (od południa) odgródzona jest kamienną zapora zbudowaną na początku XX w., spiętrzającą wodę i tworzącą mały wodospadzik o wydajności około 0,5 l/s i temperaturze 10°C (fot. 3). Nisza źródłiskowa znajduje się w szerokiej dolinie, w rejonie o dużych deniwelacjach dochodzących do 50 m między wzgórzami Wodnik (130,5 m n.p.m.) od zachodu i Łowczyn (137,7 m n.p.m.) od północnego wschodu (Wzgórze Bukowe). Znad oczka,

będącego głównym źródłem strumienia Ponikwa, unosi się zapach gazu błotnego. Nazwa tego strumienia pochodzi od zanikania, bowiem po przepłynięciu kilkuset metrów, na wprost Czajczej Góry (127 m n.p.m.) strumień zanika wpływając na bardziej przepuszczalne podłoże. Źródło to znajduje się u wylotu doliny Świstówki, w środkowej części Puszczy Bukowej (Szczeciński Park Krajobrazowy). Do źródła można dostać się m.in. wspomnianą szosą prowadzącą ze Szczecina-Podjuchy do Kołowa. W połowie tej drogi w rejonie Przełęczy Trzech Braci należy skrócić w prawo (na południe) i po przebyciu 1 km niebieskim szlakiem znajduje się to źródło.

15. **Źródło Świętego Rocha** wybija pod krawędzią wzgórza morenowego o nazwie tego samego świętego (Wzgórze św. Rocha). Wypływająca spod skarpy woda tworzy strugę wyraźnie wciętą w zbocze doliny. Ze Wzgórza św. Rocha, które kiedyś było miejscem słowiańskiego kultu, rozciąga się piękny widok na dolinę Wisły. Przez wzgórze i źródło przebiega ścieżka dydaktyczna im. Jana Pawła II. Ze względu na walory krajobrazowe źródło to jest pomnikiem przyrody nieożywionej. Położone jest na lewym brzegu doliny dolnej Wisły w miejscowości Topolno w gminie Pruszcz, powiat Świecie.

16. **Źródółko „Górka Klasztorna”** to obecnie studzienka z dwiema pompami ręcznymi do pobierania wody we wsi o tej samej nazwie. Źródło to stało się sławne już w 1079 r., kiedy pasterz pasący bydło ujrzał na ogromnym dębie postać NMP. Po tym objawieniu wypływająca woda z pobliskiego źródła nabrała cudownych (lecznicznych) właściwości. Powstało tam najstarsze Sanktuarium Maryjne w Polsce, z Cudownym Obrazem MB Góreckiej. W pobliżu wybudowano Dom Pielgrzyma. Wieś Górka Klasztorna usytuowana jest koło Łobżenicy (gmina) w powiecie pilskim (Pojezierze Krajeńskie). Źródło to położone jest w dorzeczu strumienia płynącego z Kruszek, lewobrzeżnego dopływu Łobżanki, która z kolei jest prawobrzeżnym dopływem Noteci.

17. **Leśne Źródła** to obfite wycieki wody podziemnej spływającej cienką warstwą po terasie akumulacyjnej na południowym brzegu jeziora Tuczo. Terasa ta rozpościera się nieznacznie powyżej tafli jeziora u podnóża stromego zbocza. Spływ wody odbywa się przez cały rok, co nie pozwala na zarastanie tego obszaru. Wypływające wody podziemne mają stałą temperaturę około 7°C, toteż nawet zimą można zobaczyć tam zielone płyty mchów źródłiskowych i rzęsy trójrowkowej. Ze względu na walory przyrodnicze obszar ten jest rezerwatem chroniącym liczne źródła wraz z terasą akumulacyjną w obrębie naturalnego ekosystemu leśnego. Źródło położone jest około 1,5 km na południowy zachód od Tuczo. Jezioro Tuczo położone jest w gminie Tuczo, powiat Wałcz na

Równinie Drawskiej Pojezierza Wałeckiego. Przez jezioro Tuczo przepływa rzeka Runica, lewobrzeżny dopływ Płocicznej, która jest z kolei lewobrzeżnym dopływem Drawy.

18. **Źródło Ottona** to wycieki w niszy źródłiskowej o kształcie zbliżonym do prostokąta (30 x 35 m) i głębokości około 2,5 m. Niszę tę rozcinają dziewięć rowów odprowadzających wodę koncentrycznie, o wydajności około 1 l/s i temperaturze 10°C. Tworzą one wspólny odpływ liniowy w kierunku północnym, będącym początkiem strumienia Jordan. Przed źródłem przy polnej drodze stoi krzyż z tablicą upamiętniającą chrzest Brzeszczan w dniu 3 VI 1124 r. Źródło to staje się coraz bardziej znane i odwiedzane przez pielgrzymów i turystów ze względu na coroczne od 2010 r. (w pierwszą sobotę czerwca) święcenie źródłanej wody przez Metropolitę Szczecińsko-Kamieńskiego (fot. 4). Źródło to występuje na północnej krawędzi wysoczyzny Pojezierza Myśliborskiego z Równiną Pyrzycką, ok. 0,5 km na wschód od wsi Brzesko, gmina Pyrzyce. W pobliżu źródła przebiega południk 15° długości geograficznej wschodniej wyznaczający naszą (środkowoeuropejską) strefę czasową. Strumień Jordan łączy się z systemem cieków i rowów (Stróżewski Rów) zasilających od lewobrzeża rzekę Płonię.

Fot. 4. Nisza Źródła Ottona. W głębi zdjęcia – święcenie wody przez Metropolitę Szczecińsko-Kamieńskiego (Brzesko, 4 VI 2011 r.)

Należy tu również wspomnieć o **Studni Świętego Ottona** (zwanej też **Źródłem Świętego Ottona**) usytuowanej w parku we wschodniej części Pyrzyk (południowa krawędź Równiny Pyrzyckiej). Jest to płytka (ok. 3 m) studzienka przykryta prostokątną kratownicą stalową (1,2 x 3,5 m). Całość stanowi osobliwy pomnik wyłożony płytami i kamieniami wraz z krzyżem z polerowanego różowo-szarego granitu, a to wszystko otoczone jest kamiennym murkiem. Miejsce to upamiętnia chrzest Pyrzyczan w czerwcu 1124 r. Kiedyś wybijało tu źródło dając początek strumieniowi zasilającemu rzekę Płonię.

19. **Źródło w Przelewicach** (gmina), powiat Pyrzyce nazywane też **Źródłiskiem**, wypływa z niszy źródłiskowej o średnicy około 4 m u podnóża skarpy o wysokości 4–5 m (fot. 5). Woda podziemna wycieka półkolistym ze skarpy tworząc urokliwą, z głazami o średnicy ok. 1 m, płytką sadzawkę o rdzawocęglastym zabarwieniu dna związkami żelaza. Wypływająca z niszy woda o wydajności około 1 l/s i temperaturze 10°C, strużką spływa do obok płynącego strumienia („Przelewiczanka”) zasilającego od południa jezioro Płoń. Przez jezioro Płoń przepływa rzeka Płonia wpadająca do jeziora Dąbie. Źródło występuje w Ogrodzie Dendrologicznym w Przelewicach przy Alei Źródłiskowej na zachodnim zboczu doliny strumienia „Przelewiczanka” (północna krawędź wysoczyzny Pojezierza Myśliborskiego). Wzdłuż wspomnianej Alei Źródłiskowej występuje jeszcze ponad 20 wycieków liniowych zasilających „Przelewiczankę”, z unikatową roślinnością (np. sałata skunksa).

Fot. 5. Niewielka nisza „Źródłiska” z głazami w Ogrodzie Dendrologicznym w Przelewicach (9 IV 2012 r.)

20. **Źródło „Boży Dar”** to dość szeroki, płaski, zabagniony obszar wysięków i wycieków wód podziemnych u podnóża moreny czołowej. Ten obszar źródłiskowy występuje w lesie gądownym, w ujściowym do jeziora Barlineckiego odcinku Lodowatego Strumienia. Woda wypływająca tam (1–2 l/s) jest latem bardzo zimna – stąd nazwa tego strumienia. W wielu miejscach na dnie płynącej wody występują rdzawe naloty związków żelaza. Źródło będące pomnikiem przyrody, położone jest koło wsi Moczkowo na południe od Barlinka (gmina), powiat Myślibórz na południowym brzegu jeziora Barlineckiego (Obszar Barlinecko-Gorzowskiego Parku Krajobrazowego). Jest to polodowcowy urozmaicony krajobraz, o deniwelacjach, w stosunku do tafli wspomnianego jeziora, dochodzących do 40 m. Źródło to leży na zielonym szlaku turystycznym (pętla) przebiegającym wokół jeziora Barlineckiego, z wkomponowaną tam Ekologiczną

Ścieżką Dydaktyczną. Położone jest ono około 4 km na południowy zachód od Barlinka. Jezioro Barlineckie jest rejonem źródłiskowym rzeki Płoni wpadającej do jeziora Dąbie.

21. **Źródło Świętego Huberta** to obmurowane i zadaszone spadzistym dachem wybijające źródło o wydajności ok. 8 l/min. Całość zbudowana jest z różnokolorowego kamienia, o wysokości blisko 3 m (Kamienny Dom). Wybijająca stamtąd woda strużką o zabarwieniu ceglastym (związki żelaza) wpada do obok położonego jeziora. Źródło występuje na stromym wschodnim brzegu 5 m od jeziora Ostrowieckiego w rejonie wsi Wiktorowo (gmina Gąsawa, powiat Żnin), ok. 10 km na południowy wschód od Żnina (Pojezierze Gnieźnieńskie). Do źródła od ośrodka wypoczynkowego „Wiktorowo” prowadzi wzdłuż brzegu jeziora leśna ścieżka. Znajduje się ono na wprost Zatoki Zabłockich. Ze względu na walory krajobrazowe źródło to jest pomnikiem przyrody nieożywionej. Jezioro Ostrowieckie połączone jest z Notecią Strugą Foluską (dopływ lewobrzeżny).

22. **Źródła Gąsawki** wybijają na dnie śródleśnego jeziora Głębocek Wielki położonego na wysokości 109 m n.p.m. oraz z pobliskich wycieków wypływających u podnóża zboczy tego jeziora. Ze względu na ochronę cennych walorów przyrodniczych utworzono tam rezerwat przyrodniczo-krajobrazowy o tej samej nazwie (Źródła Gąsawki), chroniący nisze źródłiskowe i towarzyszącą im unikatową roślinność. Na terenie rezerwatu utworzono Ścieżkę Przyrodniczo-Leśną z wieloma tablicami informacyjnymi o hydrografii, florze i faunie doliny rzeki Gąsawki. Źródła znajdują się niedaleko osady Głębocek koło Niestronna w południowo-wschodniej części powiatu żnińskiego, w gminie Gąsawa (Pojezierze Gnieźnieńskie). Rzeka Gąsawka jest lewobrzeżnym dopływem Noteci, a ta prawobrzeżnym dopływem Warty.

23. **Źródło „Grabarka”** to cudowne źródło z posadowioną na nim kolorową kapliczką ze studnią zakończoną pompą. Obok kapliczki płynie obmurowany strumyk Kryniczka, co ułatwia pielgrzymom obmycie się i picie uzdrawiającej wody. Źródło to wypływa u podnóża Świętej Góry we wsi Grabarka gmina Nurzec-Stacja, powiat Siemiatycze (Wysoczyzna Drohicka). Na Świętej Górze Grabarki znajduje się prawosławne sanktuarium z cerkwią, monasterem, dwoma domami pielgrzyma i ponad 10 000 krzyży wotywnych. Strumyk Kryniczka zasila rzekę Moszczonę, która jest prawobrzeżnym dopływem Bugu. Źródło Grabarka położone jest ok. 8 km na wschód od Siemiatycz.

24. **Licheńskie Źródło** to obecnie studnia w jednej z murowanych kaplic. Obok, przy drugiej kaplicy, jest zainstalowanych pięć kranów do nabierania wody z betonowym basenikiem do obmywania rąk. Po liczy-

nych uzdrowieniach, po spożyciu tej wody, uznano to źródło za cudowne. Źródło to znajduje się poniżej kościoła św. Doroty na zboczu przy jeziorze Licheńskim (wschodni brzeg) we wsi Stary Licheń, gmina Ślesin, powiat Konin (Pojezierze Kujawskie). Obok znajduje się jedno z największych sanktuariów Maryjnych w Polsce z Bazyliką NMP Licheńskiej, Droga Krzyżowa, Golgota (kamienna góra), wiele pomników, głazów pamiątkowych itp. oraz pełna infrastruktura na potrzeby pielgrzymów i turystów. Jezioro Licheńskie jest połączone z Notecią kanałem Warta-Gopło.

25. **Źródła Ciosenki** to jedno z najciekawszych i największych w środkowej Polsce źródeł leżących blisko siebie. Biją one licznie w dwóch równoległych niszach źródłiskowych. Ich wydajność dochodzi do 45 l/s, dając początek strumieniowi Ciosenka. Źródła te usytuowane są na północnym skraju wsi Rosanów, na północ od Zgierza (gmina i powiat). Około 1 km od źródeł działa do dziś młyn wodny (z kołem wodnym). W pobliżu źródeł ok. 0,5 km na północ od Rosanowa występuje rezerwat przyrody „Ciosny”, chroniący naturalne skupisko wyjątkowo okazałych jałowców pospolitych rosnących na śródładowych wydmach Wzniesień Łódzkich. Strumień Ciosenka jest prawobrzeżnym dopływem Dzierżanej uchodzącej do Czarnawki, a ta z kolei do Moszczenicy – lewobrzeżnego dopływu Bzury.

26. **Źródło Królewskie** to o dużej wydajności naturalne źródła i wycieki wody podziemnej na krawędzi terasu nadzalewowego przy rzece Zagózdźdonka (lewobrzeżny dopływ Wisły). W kompleksie źródeł zbudowano drewniane pomosty dla ruchu turystycznego, m.in. pomosty nad czterema większymi źródłami. Główne źródło jest obmurowane murkiem z piaskowca. W celu ochrony tych źródeł, urozmaiconych krajobrazów z bagnami oraz lasów mieszanych i rzadkiej roślinności utworzono tam rezerwat przyrody o tej samej nazwie (Źródło Królewskie). Jest tam oznakowana ścieżka dydaktyczna, miejsce na piknik (zadaszenia) i ognisko. Źródło ma bardzo czystą, zimną i orzeźwiająca wodę, z której chętnie korzystają turyści. Ze źródła tego pił wodę Król Władysław Jagiełło, stąd jego nazwa. Źródło położone jest w Puszczy Kozienickiej (Kozienicki Park Krajobrazowy) na trasie Radom-Kozienice, w rejonie miejscowości Augustów, gmina Pionki, powiat Radom (Równina Kozienicka). Aby dostać się do źródła, należy w odległości ok. 1,2 km na wschód od Augustowa skręcić w prawo w oznakowaną drogę przeciwpożarową (parking) i przebyć jeszcze leśną drogą odcinek 3,2 km (drugi parking).

27. **Niebieskie Źródła** to trzy wywierzyska oddzielone od siebie wyspą. W każdym pulsuje obok siebie po kilkanaście źródeł na dnie dwóch zbiorników o głębokości do 4,5 m. Wypływająca woda o tem-

peraturze około 9°C wybija z dna piasek, który widziany przez tafłę posiada unikatową niebieskozielonkawą barwę o różnych odcieniach, zależnie od warunków pogody i wysokości słońca. Główny kompleks wodonośny stanowią spękane wapienie jurajskie. Źródła te mają wydajność około 80 l/s i dają początek rzece Jana zasilającej Pilicę. Położone są one w dolinie Pilicy na prawym brzegu rzeki, w południowo-wschodniej części miasta Tomaszowa Mazowieckiego (ul. A. Frycza Modrzewskiego). Utworzono tam rezerwat przyrody nieożywionej o tej samej nazwie (Niebieskie Źródła) w celu ochrony niepowtarzalnych kolorowych źródeł i otaczającego krajobrazu.

Dokonany przegląd źródeł niżu polskiego pozwala na sformułowanie kilku spostrzeżeń i wniosków.

1. Źródła niżu polskiego to głównie źródła warstwowo-spływowe wypływające z czwartorzędowych utworów piaszczysto-żwirowych. Tylko Niebieskie Źródła zasilane są wodami z mezozoicznych utworów wapiennych.

2. Rozmieszczenie atrakcyjnych turystycznie źródeł na niżu polskim jest nierównomierne. Największe zagęszczenie tych źródeł występuje na obszarach o rzeźbie bardziej urozmaiconej. Są to głównie obszary moren czołowych oraz głęboko wciętych w teren dolin rzecznych i rynien jeziornych. Najrzadziej źródła te występują na obszarach słabo urzeźbionych – na terenach płaskich.

3. Spośród 27 przedstawionych źródeł 17 objętych jest ochroną prawną (rezerваты przyrody – 8, parki krajobrazowe – 5, pomniki przyrody – 4), 7 źródeł związanych jest z pielgrzymkami religijnymi, a pozostałe 3 źródła położone są blisko rezerwatów przyrodniczych lub w ogrodzie dendrologicznym.

4. Źródło jako zjawisko wypływu wody podziemnej kojarzy się z tajemniczością, a także z czystą wodą, z szumem wody, występującej w otoczeniu bujnej roślinności, dzikiej przyrody, naturalnego środowiska itp. Ponadto jest ono początkiem cieku, występującym na terenie o urozmaiconej rzeźbie i ciekawej budowie geologicznej. Walory te, jak i inne walory przyrodnicze i pozaprzyrodnicze sprawiają, że źródła stają się obiektami zainteresowania turysty.

5. Najbardziej masowo odwiedzane są, zwłaszcza w dniach odpustu, tzw. źródełka przy sanktuariach maryjnych. Wśród pielgrzymów i turystów cieszą się one opinią cudownych (lecniczych), których woda służy do obmywania chorych części ciała i do picia.

6. Wiele znanych wcześniej źródeł, zwłaszcza związanych z kultem religijnym, znacznie zmniejszyło swoją wydajność bądź całkowicie zanikły. Jeszcze kilkaset lat wcześniej wody te wypływały na powierzchnię, a dziś można je czerpać już tylko ze studzienek.

7. Przedstawione w pracy źródła, ze względu na cenne walory hydrologiczne, geomorfologiczne, lecznicze czy inne unikatowe walory przyrodnicze, są

w większości objęte szczególną ochroną. Występują przeważnie w parkach narodowych, krajobrazowych, w rezerwach, a także często same stanowią pomniki przyrody nieożywionej.

Dokonany na podstawie dostępnej literatury i innych materiałów przegląd źródeł niżu polskiego pozwolił na zaprezentowanie ich walorów przyrodniczych i pozaprzyrodniczych, chociaż nie dla wszystkich opisanych źródeł udało się zebrać dane dotyczące głównie ich wydajności i temperatury wody. Należy jednak pamiętać, że są to źródła przeważnie warstwowe, wypływające ze stosunkowo płytkich utworów polodowcowych, zatem wydajność, a zwłaszcza temperatura w pewnym stopniu uzależniona będzie od pory roku.

BIBLIOGRAFIA

- ALEXANDROWICZ Z., DRZAŁ M., KOZŁOWSKI S., 1975, *Katalog rezerwatów i pomników przyrody nieożywionej w Polsce*, „Studia Naturae” 26.
- BAJKIEWICZ-GRABOWSKA E., MIKULSKI Z., 2006, *Hydrologia ogólna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- BAŚCIK M., URBAN J., 2007, *Konserwatorska ochrona źródeł w Polsce*, [w:] *Źródła Polski – wybrane problemy krenologiczne*, P. Jokiel, P. Moniewski, M. Ziulkiewicz (red.), Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- CHELMICKI W., JOKIEL P., MICHALCZYK Z., MONIEWSKI P., 2010, *Rozmieszczenie i wydajność źródeł w Polsce*, [w:] *Hydrologia w ochronie i kształtowaniu środowiska*, A. Magnuszewski (red.), Monografie Komitetu Inżynierii Środowiska PAN, 69, 2.
- CHOIŃSKI A., KANIECKI A., 1996, *Wody Ziemi*, Wyd. Kurpisz, Poznań.
- DOMIAN G., KUPIEC M., 2010, *Źródła*, [w:] *Księga Puszczy Bukowej*, G. Domian, K. Ziarek (red.), Wyd. Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Szczecin.
- DYNOWSKA I., 1986, *Regionalne zróżnicowanie źródeł w Polsce*, „Folia Geographica”, 18, Ser. „Geographica Physica”, Kraków.
- DYNOWSKA I., TLAŁKA A., 1982, *Hydrografia*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- FORYSIĄK J., MONIEWSKI P., 2006, *„Piękne Źródło” w Imielniku*, [w:] *Źródła – środowiskowe aspekty badań*, P. Moniewski, P. Tomalski, M. Ziulkiewicz (red.), Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- GLĄBIŃSKI Z. (red.), 2009, *Tajemnice krajobrazów Pomorza Zachodniego*, Forum Turystyki Regionów, Szczecin.
- JACKOWSKI A. (red.), 1998, *Miejsca święte Rzeczypospolitej*, Wyd. Znak, Kraków.
- JOKIEL P., MONIEWSKI P., ZIULKIEWICZ M. (red.), 2007, *Źródła Polski – wybrane problemy krenologiczne*, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- KONDRACKI J., 2009, *Geografia regionalna Polski*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- KRYGIER M. (red.), 2007, *Turystyczna encyklopedia Polski*, Wyd. Pascal, Bielsko-Biała.
- KWIATEK J., LIJEWSKI T., 1993, *Polska. Podręczny leksykon geograficzny*, „Troja”, Toruń.
- LIJEWSKI T., MIKUŁOWSKI B., WYRZYKOWSKI J., 2008, *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa.
- ŁĘCKI W., 2005, *Kanon krajoznawczy Polski*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa.
- MAIK W. (red.), 2000, *Polska I*, Wyd. Kurpisz, Poznań.

- MAKSYMIOUK Z., MELA S., 1995, *Źródła Polski Środkowej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica”, 20.
- MARCINEK K., CHRUSCICKI D., 1976, *Przewodnik po Polsce*, Wyd. Sport i Turystyka, Warszawa.
- MIKULSKI Z., 1965, *Zarys hydrografii Polski*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- MILEWSKA M.I. (red.), 1998, *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- MONIEWSKI P., 2004, *Źródła okolic Łodzi*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- MONIEWSKI P., TOMALSKI P., ZIUŁKIEWICZ M. (red.), 2006, *Źródła – środowiskowe aspekty badań*, t. I, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- OLACZEK R., 2008, *Skarby przyrody i krajobrazu Polski*, Multico Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- PASIECZNY R., BAJCAR A., OMILANOWSKA M., 2008, *Atrakcje turystyczne Polski*, Multico Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- POLESZCZUK G., ZAMOSNA J., ZIARNEK K., 1997, *Monitoring wód źródłiskowych w Szczecińskim Parku Krajobrazowym*, „Przegląd Przyrodniczy”, 9 (1-2).
- STARKEL L. (red.), 1999, *Geografia Polski – środowisko przyrodnicze*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- WIŚNIEWSKI W., 1998, *Lecznicze źródelka w miejscach sakralnych*, Instytut Teologiczny Księży Marianów, Kraków.
- ŻELAWSKI J., 2010, *Odwiedził Brzesko*, Instytut Teologiczny Księży Marianów, Kraków.